

جایگاه مهارت‌های اجتماعی مورد نیاز دانش‌آموزان در کتاب‌های درسی عمومی دوره متوسطه

نویسندگان: دکتر احمد رضا نصر اصفهانی*، دکتر مریم فاتیحی زاده** و فاطمه فتحی***

* استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه اصفهان

** استادیار گروه مشاوره دانشگاه اصفهان

*** کارشناس ارشد مشاوره

چکیده

هدف پژوهش حاضر آن است تا کتاب‌های عمومی دوره متوسطه را از بعد پرداختن به مهارت‌های اجتماعی مورد بررسی قرار دهد. به این منظور ابتدا چک لیست مهارت‌های اجتماعی مشتمل بر ۳۶۹ مهارت اجتماعی در نه مقوله مانند مهارت‌های ارتباطی، مهارت‌های خودگردانی و شغلیابی تهیه گردید. روایی صوری و محتوایی آن توسط متخصصان تأیید گردید و اعتبار آن با استفاده از روش اعتبار بین مشاهده‌گران محاسبه گردید. ارزیابی‌ها نشان داد که ابزار از روایی و اعتبار مناسبی برخوردار است که شرح آن در مقاله آورده شده است.

سپس جدیدترین کتاب‌های عمومی دوره متوسطه شامل: قرآن (۱)، قرآن (۲)، بینش اسلامی (۱)، بینش اسلامی (۲)، ادبیات فارسی (۱)، ادبیات فارسی (۲)، مطالعات اجتماعی، جغرافی عمومی، تاریخ ایران و جهان، زبان فارسی (۱) و عربی (۱) انتخاب و با استفاده از چک لیست فوق مورد تحلیل محتوا قرار گرفت. در این پژوهش واحد تحلیل محتوا «کلمه» و «مضمون» است. به این صورت که هرگاه در متن، کلمات مرتبط با مهارت‌های اجتماعی وجود داشت و یا جمله و پاراگرافی بود که در محتوای آن به مهارت‌های اجتماعی اشاره شده بود، مورد شمارش قرار می‌گرفت.

یافته‌های پژوهش نشان داد که محتوای کتاب‌های عمومی دوره متوسطه به مهارت‌های اجتماعی فراوان و متنوعی پرداخته است. مهم‌ترین مهارت‌های اجتماعی که کتاب‌های فوق به آن‌ها پرداخته‌اند، عبارت است از: مهارت‌های ارتباطی (۲۴/۲۴ درصد)، مهارت درک ارزش‌های اجتماعی

(۱۹/۷ درصد)، مهارت‌های خودگردانی (۱۶/۳۲ درصد)، مهارت‌های مقابله‌ای و اصلاح باورها و شناخت‌های غلط (۱۲/۳۱)، مهارت‌های جرأت‌ورزی (۱۰/۸۹ درصد)، و بالاخره مهارت مسئولیت‌پذیری (۹/۶ درصد). سه مهارتی که در کتاب‌های فوق به آن‌ها اصلاً اشاره نشده یا اشاره‌ها در حد بسیار مختصر بوده، عبارتند از: مهارت پر کردن اوقات فراغت (۲/۷۴ درصد)، مهارت آشنایی با قوانین اجتماعی (۲/۱۸ درصد) و مهارت شغلیابی (۱/۸۹ درصد). ضمناً مهارت‌های مربوط به هر کتاب به تفکیک در متن مقاله آورده شده است.

واژه‌های کلیدی: مهارت اجتماعی، دوره متوسطه، دانش‌آموز، کتاب‌های درسی عمومی، تحلیل محتوا

دوماهنامه علمی - پژوهشی
دانشگاه شاهد
سال یازدهم - دوره جدید
شماره ۹
اسفند ۱۳۸۳

مقدمه

تعداد روزافزون افرادی که در برقراری ارتباط با دیگران مشکل دارند، افرادی که دستخوش ترس از برخوردهای اجتماعی و کمروئی‌اند، نوجوانانی که هنگام ورود به جمع نمی‌دانند چه بگویند و چگونه رفتار کنند و احساس ناتوانی در گفتگو با مردم آن‌ها را دچار اضطراب، افسردگی و انزوای اجتماعی می‌کند، می‌تواند ضرورت مطالعه و پژوهش پیرامون مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان را توجیه کند. داده‌های پژوهشی گوناگون حاکی از آن است که در بروز مواردی همچون بزهکاری نوجوانان، افت تحصیلی، ناسازگاری در مدرسه، سوء مصرف مواد و اعتیاد، ضعف در مهارت‌های اجتماعی به چشم می‌خورد [۱].

مهارت اجتماعی عبارت است از رفتارهای انطباقی فراگرفته شده که فرد را قادر می‌سازد با افراد دیگر روابط متقابل داشته باشد، واکنش‌های مثبت بروز دهد و از رفتارهایی که پیامد منفی دارد، اجتناب ورزد. مهارت‌های اجتماعی رفتارهایی نظیر همکاری، مسئولیت‌پذیری، همدلی، خویش‌داری، و خوداتکایی را شامل می‌شود [۲].

مهارت‌های اجتماعی بسیار متنوع بوده و تقسیم‌بندی واحدی در مورد آن‌ها وجود ندارد. برای مثال، گلدشتاین (Geldestein) این مهارت‌ها را به شش دسته طبقه‌بندی می‌کند: ۱- مهارت‌های اجتماعی آغازکننده، ۲- مهارت‌های اجتماعی پیشرفته، ۳- مهارت‌های اجتماعی مربوط به احساسات و عواطف، ۴- مهارت‌های اجتماعی مربوط به پرخاشگری، ۵- مهارت‌های اجتماعی مربوط به استرس و ۶- مهارت‌های اجتماعی طرح‌ریزی [۳].

در طبقه‌بندی دیگری فتحی مهارت‌های اجتماعی را به ده طبقه تقسیم‌بندی کرده است: ۱- مهارت‌های کلامی و غیرکلامی، ۲- آشنایی با یک غریبه و معارفه، ۳- داد و ستد تعارفات اجتماعی، ۴- شناسایی حقوق و رفتار قاطعانه، ۵- تعریف و قدردانی از خود و دیگران، ۶- تقاضا کردن و رد تقاضای غیرمنطقی، ۷- انتقاد و انتقادپذیری، ۸- نحوه پرسیدن سؤالات خصوصی،

۹- کنترل خشم و کنار آمدن با احساس تحقیر
۱۰- درک تفاوت‌بی‌جرأتی، پرخاشگری و ابراز وجود [۳].
دوره متوسطه از نظر رشد و بلوغ اجتماعی اهمیت به‌سزایی دارد، زیرا دوره رفتن به‌سوی بلوغ با تمام تجلیات آن برای استقلال، مسئولیت‌پذیری و انضباط است. نوجوان با دستیابی به این امتیازات شروع به تغییر رفتار کودکانه به سمت بیان و ابراز رفتار بزرگسالانه می‌کند. عضویت انتخابی در گروه همسالان برای نوجوان مهم است، تا اندازه‌ای که گروه همسالان به‌عنوان مهم‌ترین کانون فعالیت‌های اجتماعی و تفریحی آنان درمی‌آید. علاوه بر این، نوجوان در پی دستیابی به یک مجموعه ارزش‌ها و کسب هویت شخصی است که قسمتی از آن، هویت‌یابی اجتماعی است. این مقوله شامل مسائل مربوط به روابط رویاروی شخصی و به ویژه قرار و مدارها، عشق و آمادگی برای ازدواج است. زندگی و پذیرش اجتماعی و کسب مهارت‌های اجتماعی و روابط انسانی نیز در همین مقوله است [۴]. با وجود این، مدارس توجهی به این موضوعات ندارند، برای مثال، وایت (White) اظهار می‌دارد که در دهه ۱۹۷۰ در امریکا و کانادا تجارب رشدی کودکان ابتدایی مورد غفلت بوده و حتی به حساب نیامده است [۵]. میشل (Mitchell) و گیسون (Gibson) نیز اعلام می‌دارند که حتی در کشورهای پیشرفته فعالیت‌های دبیرستان معطوف به مواد درسی است و از وظیفه مهم و خطیر رشد اجتماعی غافل مانده‌اند. برنامه‌ها و کلاس‌های بسیاری از دبیرستان‌ها رسمی و شدیداً بر محور استانداردهای آموزشی، تکلیف و درس‌متمركز است و به رشد و تکامل شخصی و اجتماعی دانش‌آموزان توجهی نمی‌شود [۵].

رشد اجتماعی در مدارس می‌تواند از سه زاویه پیشگیری، رشد و درمان مورد توجه قرار گیرد. در بعد پیشگیری، مدرسه می‌تواند با فراهم آوردن فرصت‌های برنامه‌ریزی شده برای آموزش مهارت‌های اجتماعی و ارتباطی از بروز مشکلات جلوگیری کند. در بعد رشدی، شدت و طولانی بودن ارتباط دانش‌آموزان با

۱- محتوای کتاب‌های عمومی «قرآن (۱)، قرآن (۲)، بینش اسلامی (۱)، بینش اسلامی (۲)، مطالعات اجتماعی (۱)، ادبیات فارسی (۱)، ادبیات فارسی (۲)، زبان فارسی (۱)، جغرافیای عمومی و تاریخ ایران» تا چه اندازه به مهارت‌های اجتماعی پرداخته‌اند؟

۲- فراوانی مهارت‌های اجتماعی شامل مهارت‌های ارتباطی، جرأت‌ورزی، مسئولیت‌پذیری، خودگردانی، درک ارزش‌های اجتماعی، آشنایی با قوانین اجتماعی، شغل‌یابی و حفظ شغل، برنامه‌ریزی برای اوقات فراغت، و مهارت‌های مقابله‌ای در کتاب‌های درسی عمومی دوره متوسطه چقدر است؟

روش تحقیق

در این پژوهش به منظور بررسی کتاب‌های درسی به لحاظ پرداختن به مقوله مهارت‌های اجتماعی از شیوه تحلیل محتوا استفاده شد. تحلیل محتوا به‌عنوان یک فن پژوهشی برای توصیف عینی، نظام‌دار و کمی محتوای رسانه ارتباطی تعریف شده است [۷]. در این شیوه، پژوهشگر با جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل اسناد و مدارکی که مربوط به رویدادهای روزمره است می‌کوشد تا از طریق بررسی اسناد، سایر شیوه‌های جمع‌آوری اطلاعات را کامل کند [۸].

مراحل انجام تحلیل محتوا [۷] عبارتند از:

- ۱- شناسایی اسنادی که مربوط به اهداف پژوهش است.
- ۲- مشخص کردن سؤال‌ها، فرضیه‌ها یا اهداف پژوهش.
- ۳- انتخاب نمونه‌ای از اسناد برای تحلیل محتوا با استفاده از روش نمونه‌گیری.
- ۴- تدوین یک روش مقوله‌بندی
- ۵- مشخص کردن اینکه چند نمره گذار می‌توانند نظام مقوله‌بندی محتوا را با درجه بالایی از ثبات مورد استفاده قرار دهند
- ۶- انجام تحلیل محتوا بصورت شمارش فراوانی رخداد هر مقوله علامت‌گذاری شده (در هر سند نمونه)
- ۷- تفسیر نتایج

مدرسه باعث تأثیرپذیری فوق‌العاده آن‌ها از مدرسه، ارزش‌ها، هنجارها، صلاحیت‌ها و انتظارات خاص می‌شود. لذا مدرسه در بعد رشدی می‌تواند سهم عمده‌ای داشته باشد، چرا که دانش‌آموزان در سال‌های حساس رشد تقریباً با نهادهای دیگر اجتماعی ارتباط مستقیم ندارند. لذا هرگونه قصور عملکرد مدرسه در این جنبه می‌تواند باعث تعویق رشد شود. در بعد درمان نیز مدرسه می‌تواند برای دانش‌آموزانی که دارای نقائصی در رشد اجتماعی هستند، برنامه‌هایی از طریق آموزش مهارت‌های اجتماعی فراهم نماید.

متأسفانه آموزش مهارت‌های اجتماعی در کشور ما هنوز به صورت بخشی از برنامه رسمی آموزش درنیامده است. مهارت‌های اجتماعی به‌صورت برنامه پنهان در خلال تعامل دانش‌آموزان با یکدیگر، تعامل دانش‌آموزان با معلمان و نیز از طریق کتاب‌های درسی به نسل جدید منتقل می‌شود. پژوهش‌های انجام گرفته در این زمینه نیز اندک و گویای کم توجهی به مهارت‌های اجتماعی است. برای مثال، خضزلو در تحقیقی به بررسی نحوه تألیف کتاب‌های تعلیمات اجتماعی سال اول متوسطه نظام جدید پرداخته و نتیجه‌گیری کرد که گرچه این کتاب در راستای اهداف آموزش و پرورش و تأکید بر ویژگی‌های دانش‌آموزان است، اما با مسائل و پدیده‌های اجتماعی و نیازهای جامعه مطابقت ندارد و محتوای کتاب نتوانسته هماهنگی لازم با مسائل و نیازهای اجتماعی برقرار کند و علت این مشکل را ضعف پیش‌دانشته‌های دانش‌آموزان از مقاطع قبلی می‌داند [۶].

به نظر می‌رسد اگر مدرسه بخواهد به نقش واقعی خود در زمینه رشد همه جانبه دانش‌آموزان اعم از رشد جسمی، شناختی، هیجانی و اجتماعی بپردازد، باید همه ارکان و اجزای خود را درگیر این مسأله کند که متون و کتاب‌های درسی یکی از مهم‌ترین آن‌ها است. لذا هدف این پژوهش، بررسی نقاط قوت و ضعف کتاب‌های عمومی دبیرستان از جهت پرداختن به مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان است. در این راستا، این پژوهش قصد دارد به دو دسته سؤال به شرح زیر پاسخ دهد:

جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه تحقیق در این پژوهش عبارت است از کلیه کتاب‌های عمومی سال اول تا سوم دوره متوسطه که تعداد آن ۳۳ عدد بوده و اسامی آن‌ها عبارتند از: قرآن (۳ و ۲، ۱)، بینش اسلامی (۳ و ۲، ۱) زبان فارسی (۳ و ۲، ۱)، ادبیات فارسی (۳ و ۲، ۱)، عربی (۳ و ۲، ۱)، زبان خارجه (۳ و ۲، ۱)، مطالعات اجتماعی، فیزیک (۱)، آزمایشگاه فیزیک، شیمی (۱)، آزمایشگاه شیمی، ریاضی (۲ و ۱)، آمار و مدلسازی، علوم زیستی و بهداشت، تاریخ معاصر ایران، جغرافیای عمومی و استان، تربیت بدنی (۳ و ۲، ۱)، و آمادگی دفاعی. علت انتخاب دروس عمومی در این پژوهش این بود که تمام دانش‌آموزان دوره متوسطه علیرغم نوع شاخه یا رشته خود، آن‌ها را مطالعه می‌کنند. ضمناً لازم به ذکر است که برخی از کتاب‌ها مرتبط با مهارت‌های اجتماعی نیستند، لکن چون جامعه پژوهش شامل کلیه دروس عمومی دوره متوسطه بوده، اسامی همه کتاب‌ها آورده شده است.

برای انتخاب نمونه، ابتدا جدیدترین کتاب‌های فهرست بالا تهیه گردید و از بین آن‌ها کتاب‌هایی که بیش‌ترین ارتباط را با مقوله مهارت‌های اجتماعی داشتند، انتخاب گردید. از بین کتاب‌های سه جلدی، به جهت شباهت محتوا، دو جلد آن‌ها انتخاب گردید. کتاب‌هایی که نهایتاً به‌عنوان نمونه تحقیق انتخاب شدند یازده عدد هستند که عبارتند از: قرآن (۲ و ۱)، بینش اسلامی (۲ و ۱)، ادبیات فارسی (۲ و ۱)، مطالعات اجتماعی، جغرافیای عمومی، تاریخ ایران و جهان، زبان فارسی (۱)، و عربی (۱).

ابزار تحقیق

اساس تحلیل محتوا مقوله‌بندی پیام‌های یک سند است. هر مقوله باید نماینده یک متغیر مجزا که مرتبط با اهداف پژوهش است باشد. لذا پژوهشگر باید یک نظام مقوله‌بندی تدوین کند و یا از مواردی که در پژوهش‌های قبلی مورد استفاده قرار گرفته استفاده کند. با توجه به عدم وجود ابزار هنجاریابی شده در زمینه

مهارت‌های اجتماعی، چک لیست مهارت‌های اجتماعی توسط پژوهشگران تهیه گردید. با توجه به اهمیت ابزار، مراحل تهیه آن به اختصار به شرح زیر توضیح داده می‌شود:

برای تهیه ابزار سنجش مهارت‌های اجتماعی ابتدا به بررسی تمام ابزارهای موجود در این رابطه پرداخته شد و مشخص شد هر کدام محدودیتهای خاص خود را دارد. ابزارهای موجود یا حیظه خاصی از مهارت‌های اجتماعی را می‌سنجد مانند پرسشنامه جرات‌ورزی راتوس (Ruttos) و یا برای گروه سنی خاصی تهیه شده‌اند، مانند مقیاس درجه‌بندی مهارت‌های اجتماعی برای کودکان پیش دبستانی. بنابراین همانطور که گفته شد تهیه ابزاری که تقریباً تمام حیظه‌های مهارت‌های اجتماعی را مورد سنجش قرار دهد، مورد نظر قرار گرفت.

در مرحله اول، ابتدا به مطالعه آزمون‌های مرتبط با سنجش مهارت‌های اجتماعی پرداخته شد که برخی از آن‌ها عبارتند از: آزمون جرات‌ورزی راتوس، مقیاس رشد اجتماعی وایلند (wiland)، مقیاس درجه‌بندی مهارت‌های اجتماعی کودکان پیش دبستانی و پرسشنامه شخصیتی کالیفرنیا به‌ویژه خرده مقیاس سازگاری اجتماعی. پس از آن به‌طور گسترده به بررسی منابع فارسی و انگلیسی از جمله کتب، مقاله‌ها، پایان‌نامه‌ها و شبکه‌های رایانه‌ای پرداخته شد و تمام موارد مرتبط با مهارت‌های اجتماعی که شامل حجم وسیعی از اطلاعات بود، جمع‌آوری گردید. پس از گردآوری، ترجمه و بررسی اطلاعات و تجارب پژوهشی و مشاوره‌ای پژوهشگران ابتدا یک چارچوب کلی از مهارت‌های اجتماعی مورد نیاز نوجوانان تهیه گردید. براساس این چارچوب که شامل نه حیظه از مهارت‌های اجتماعی و ۳۸ خرده مقیاس می‌شد، تمام مقوله‌های مرتبط با این نه حیظه و خرده مقیاس‌های آن‌ها از بین اطلاعات جمع‌آوری شده استخراج گردید و به این ترتیب حدود ۳۶۰ مورد از مهارت‌های اجتماعی به شرح زیر دسته‌بندی گردید:

با انجام اصلاحاتی ۹ مورد دیگر به آن افزوده شد و جمعاً ۳۶۹ مورد گردید.

پس از تدوین چک لیست باید مشخص کرد که آیا ثبات لازم بین دیدگاه‌های ارزیابان محتوای کتاب‌های مشخص شده وجود دارد یا نه. برای انجام این کار پس از هماهنگ کردن دیدگاه محققان نسبت به مقوله‌ها، دو نفر از آن‌ها بخش‌هایی از چهار کتاب نمونه پژوهش را به‌طور جداگانه مورد تحلیل قرار دادند. سپس با محاسبه ضریب اعتبار درون ارزیاب (inter-rater reliability) مشخص شد ضریب توافق نظرات آن‌ها ۰/۷۸ است که گویای هماهنگی و ثبات لازم است [۷]. لذا این‌گونه نتیجه‌گیری شد که نظام مقوله‌بندی از اعتبار لازم برخوردار است.

روش اجرا

انجام تحلیل محتوا: در این قسمت محتوای کتاب‌ها خوانده می‌شد و هر جمله که متناسب با نظام مقوله‌بندی (چک‌لیست مهارت‌های اجتماعی) بود، مشخص شده و نوع مهارت اجتماعی موجود در آن تعیین می‌گردید. سپس فراوانی هر مهارت شمارش شده و دقیقاً تعیین می‌شد که هر کتاب دارای چند مهارت اجتماعی است. گزارش نتایج پژوهش نیز در قالب گزارش فراوانی و میانگین مهارت‌های هر کتاب انجام گرفت.

تفسیر نتایج: تمرکز تفسیرها در این پژوهش بر خرده مقیاس‌های نه گانه مهارت‌های اجتماعی بود و نهایتاً مشخص شد که هر کتاب به تنهایی و کتاب‌ها در مجموع به چه مهارت‌هایی می‌پردازند و کدام مهارت‌ها نادیده گرفته شده و نیاز به پرداختن بیش‌تر در کتاب‌های درسی دارد.

نتایج

در این قسمت، همسو با سؤال‌های پژوهش، به تفکیک، به بررسی میزان توجه به مهارت‌های اجتماعی در کتاب‌های درسی عمومی دبیرستان می‌پردازیم:

۱- مهارت‌های ارتباطی با هشت زیر گروه شامل مواردی مانند مهارت‌های کلامی، مهارت‌های غیرکلامی و مهارت‌های فرازبانی،

۲- مهارت‌های جرأت‌ورزی با ده زیرگروه شامل مواردی مانند مهارت‌های مربوط به بیان نیازهای خود، مهارت‌های انتقاد کردن و مهارت‌های بیان احساسات و عقاید خود،

۳- مهارت‌های مربوط به پرورش حس همکاری، مسئولیت‌پذیری و نودوستی با سه زیرگروه شامل: مهارت‌های مربوط به همکاری در مدرسه، همکاری در منزل و همکاری در اجتماع،

۴- مهارت‌های خودگردانی با پنج زیرگروه شامل: مهارت‌های مراقبت از خود، مهارت‌های خودگردانی، مهارت‌های هویت‌یابی، مهارت‌های مطالعه و مهارت‌های مربوط به اداره امور مالی خویش،

۵- مهارت‌های درک اجتماعی و شناسایی ارزش‌های جامعه با دو زیرگروه شامل: مهارت‌های مربوط به درک اجتماعی و مهارت‌های مربوط به شناسایی ارزش‌های جامعه،

۶- مهارت‌های مربوط به آشنایی با قوانین اجتماعی و استفاده از سرویس‌های اجتماعی،

۷- مهارت‌های شغل‌یابی و حفظ شغل با دو زیرگروه شامل: مهارت‌های شغل‌یابی و حفظ شغل،

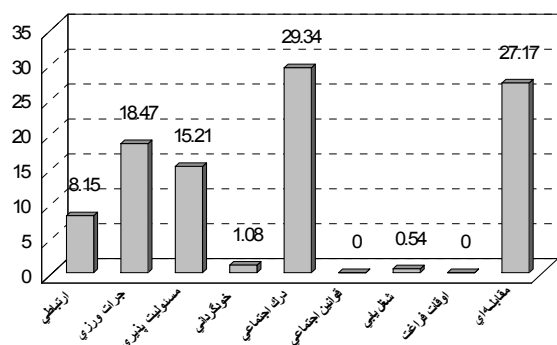
۸- مهارت‌های پر کردن اوقات فراغت، و

۹- مهارت‌های مقابله‌ای با هشت زیر گروه شامل مواردی مانند مهارت‌های مربوط به جلب حمایت دیگران، مهارت‌های تعدیل احساسات و مهارت‌های آشنایی با روش حل مسأله.

برای آشنایی بیش‌تر خوانندگان، چک لیست کامل سه خرده مقیاس از ده خرده مقیاس مربوط به مهارت جرأت‌ورزی (مهارت ۲) در پیوست آورده شده است.

در مرحله دوم، برای تعیین روائی محتوایی و صوری، چک‌لیست به عده‌ای از متخصصین دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه اصفهان داده شد که

۲ تحلیل محتوای این کتاب را براساس مقوله‌های اجتماعی نشان می‌دهد. بدین ترتیب که از بین مقوله‌های مهارت‌های اجتماعی، درصد فراوانی مهارت‌های درک ارزش‌های اجتماعی ۲۹/۳۴، مقابله‌ای و اصلاح باورها و شناخت‌های غلط ۲۷/۱۷، جرأت‌ورزی ۱۸/۴۷، مسئولیت‌پذیری ۱۵/۲۱، ارتباطی ۸/۱۵، خودگردانی ۱/۰۸، شغل‌یابی ۰/۵۴، و آشنایی با قوانین اجتماعی و مهارت‌های پرکردن اوقات فراغت صفر بوده است.

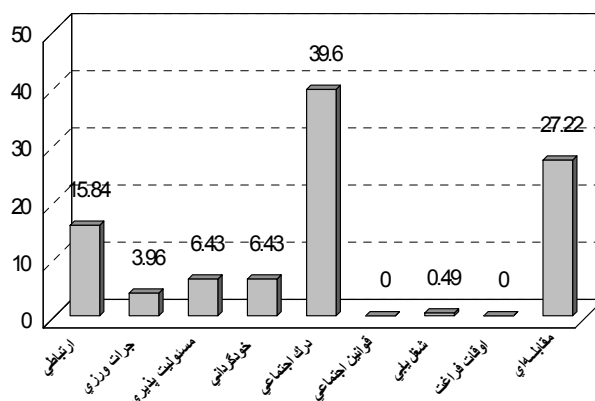
نمودار ۲- تحلیل محتوای کتاب قرآن (۲) به لحاظ درصد فراوانی مهارت‌های اجتماعی

۳- عربی (۱): این کتاب حاوی ۱۳۶ صفحه و ۱۴ درس است. اهداف آموزشی این کتاب عبارتند از: فهم آیات قرآن کریم و احادیث و روایات، آشنایی با زبان عربی و یادگیری قواعد دستوری زبان عربی و حفظ اشعار موزون عربی. در این کتاب نمونه‌های فراوانی از آیات قرآن، احادیث و روایات، و پندهای اخلاقی در قالب داستان وجود دارد. برخی از عناوین مهم این کتاب عبارتند از: سفارش‌هایی از قرآن کریم در زمینه احترام به والدین، برپاداشتن نماز، امر به معروف و نهی از منکر و رسیدگی به وضع محرومان، آشنایی با اسم، فعل و حرف، مذکر و مؤنث، لازم و متعدی و مباحث دیگری در زمینه صرف و نحو عربی از جمله عناوین دیگر این کتاب است.

مجموع فراوانی مهارت‌های اجتماعی تحلیل شده در این کتاب ۳۴۷ عدد است. داده‌های مندرج در نمودار ۳ تحلیل محتوای این کتاب را براساس مقوله‌های اجتماعی نشان می‌دهد. بدین ترتیب که از بین مقوله‌های

۱- درس‌هایی از قرآن (۱): این کتاب حاوی ۱۰۲ صفحه و ۱۲ درس است. برخی از عناوین مهمی که این کتاب به آن‌ها پرداخته است، عبارتند از: سوره حمد، توجه به معاد، برابری مؤمنان و اطاعت از پدر و مادر.

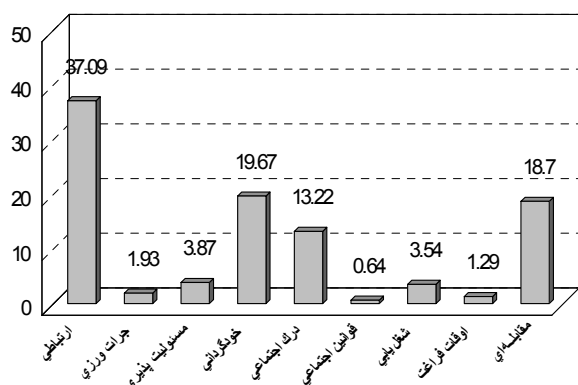
مجموع فراوانی مهارت‌های اجتماعی تحلیل شده در این کتاب ۲۰۲ عدد است. داده‌های مندرج در نمودار ۱ تحلیل محتوای این کتاب را براساس مقوله‌های اجتماعی نشان می‌دهد. بدین ترتیب که از بین مقوله‌های مهارت‌های اجتماعی، درصد فراوانی مهارت‌های درک ارزش‌های اجتماعی ۳۹/۶، مقابله‌ای و اصلاح باورها و شناخت‌های غلط ۲۷/۲۲، ارتباطی ۶/۴۳، مسئولیت‌پذیری و خودگردانی هر کدام ۱۵/۸۴، جرأت‌ورزی ۳/۹۶، شغل‌یابی ۰/۴۹، آشنایی با قوانین اجتماعی و مهارت‌های پرکردن اوقات فراغت صفر بوده است.

نمودار ۱- تحلیل محتوای کتاب قرآن (۱) به لحاظ درصد فراوانی مهارت‌های اجتماعی

۲- درس‌هایی از قرآن (۲): این کتاب حاوی ۸۵ صفحه و ۱۲ درس است. برخی از عناوین مهمی که این کتاب به آن‌ها پرداخته است، عبارتند از: داستان حضرت موسی (ع) آیاتی از سوره مبارکه (یس) در زمینه زنده کردن مردگان و رابطه انسان با خدا و زندگی فردی و اجتماعی.

مجموع فراوانی مهارت‌های اجتماعی تحلیل شده در این کتاب ۱۸۴ عدد است. داده‌های مندرج در نمودار

نمودار ۴- تحلیل محتوای کتاب بینش اسلامی (۱) به لحاظ درصد فراوانی مهارت‌های اجتماعی

۵- بینش اسلامی (۲): این کتاب حاوی ۱۲۲ صفحه

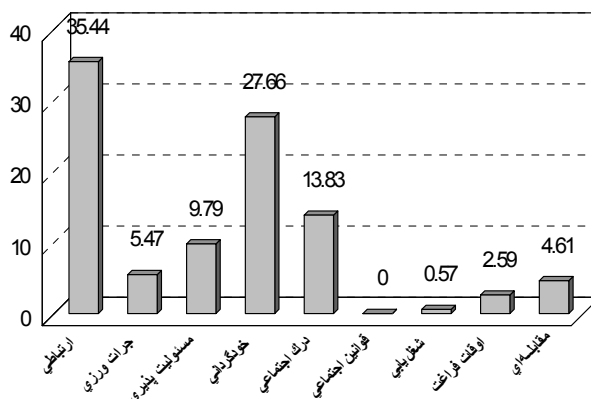
و ۱۷ درس در سه بخش نبوت، امامت و احکام است. برخی از عناوین مهمی که این کتاب به آن‌ها پرداخته است عبارتند از: نیاز انسان به مکتب، اختصاصات پیامبران شامل: وحی، اعجاز، عصمت، اسلام در ایران، نقش امامان (ع) در سرنوشت اسلام، خمس و زکات.

مجموع فراوانی مهارت‌های اجتماعی تحلیل شده در این کتاب ۴۸۶ عدد است. داده‌های مندرج در نمودار ۵ تحلیل محتوای این کتاب را براساس مقوله‌های اجتماعی نشان می‌دهد. بدین ترتیب که از بین مقوله‌های مهارت‌های اجتماعی درصد فراوانی مهارت‌های درک ارزش‌های اجتماعی ۳۳/۱۲، جرأت‌ورزی ۱۵/۸۴، مسئولیت‌پذیری ۱۴/۸۱، مقابله‌ای و اصلاح باورهای غلط ۱۳/۳۷، ارتباطی ۱۲/۳۴، خودگردانی و کسب هویت مذهبی ۵/۳۴، آشنایی با قوانین اجتماعی ۴/۷۳، و مهارت‌های شغل‌یابی و اوقات فراغت هر کدام ۰/۲ بوده است.

۶- مطالعات اجتماعی: این کتاب حاوی ۱۳۶ صفحه،

۵ فصل و ۳۰ درس است و به‌گونه‌ای تهیه و سازماندهی شده که صلاحیت‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی دانش‌آموزان را تقویت کند. محورهای اساسی مبنای تألیف کتاب عبارتند از: الف) رابطه فرد با گروه، خانواده، نظام‌های اقتصادی و سیاسی جامعه، ب) رابطه هر یک از این نظام‌ها با نظام اجتماعی کل، ج) آثار و نتایج هر یک از این نظام‌ها، و د) مسائل و مشکلات هر یک از این

مهارت‌های اجتماعی درصد فراوانی مهارت‌های ارتباطی ۳۵/۴۴، خودگردانی ۲۷/۶۶، درک ارزش‌های اجتماعی ۱۳/۸۳، مسئولیت‌پذیری ۹/۷۹، جرأت‌ورزی ۵/۴۷، مقابله‌ای ۴/۶۱، پرکردن اوقات فراغت ۲/۵۹، شغل‌یابی ۰/۵۷ و آشنایی با قوانین اجتماعی صفر بوده است.

نمودار ۳- تحلیل محتوای کتاب عربی (۱) به لحاظ درصد فراوانی مهارت‌های اجتماعی

۴- بینش اسلامی (۱): این کتاب حاوی ۱۱۵ صفحه

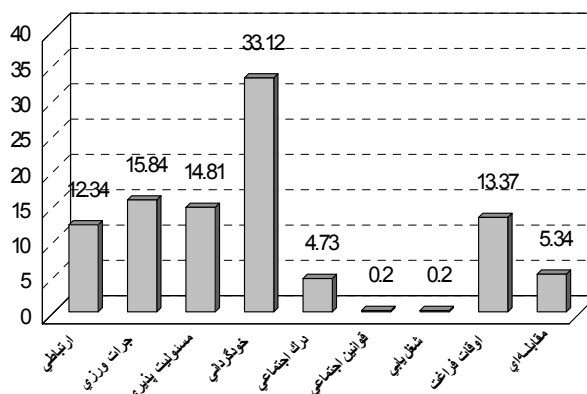
و ۱۶ درس در سه بخش خداشناسی، سازندگی اخلاقی و احکام است. برخی از عناوین مهمی که این کتاب به آن‌ها پرداخته است عبارتند از: اهمیت سازندگی فکری در دوران نوجوانی، ضرورت تفکر در اسلام، فلسفه حجاب و اخلاق در آینه زندگانی پیامبر اکرم (ص).

مجموع فراوانی مهارت‌های اجتماعی تحلیل شده در این کتاب ۳۱۰ عدد است. داده‌های مندرج در نمودار ۴ تحلیل محتوای این کتاب را براساس مقوله‌های اجتماعی نشان می‌دهد. بدین ترتیب که از بین مقوله‌های مهارت‌های اجتماعی درصد فراوانی مهارت‌های ارتباطی ۳۷/۰۹، خودگردانی ۱۹/۶۷، مقابله‌ای و تصحیح باورهای غلط ۱۸/۷، درک ارزش‌های اجتماعی ۱۳/۲۲، مسئولیت‌پذیری ۳/۸۷، شغل‌یابی ۳/۵۴، جرأت‌ورزی ۱/۹۳، پرکردن اوقات فراغت ۱/۲۹ و آشنایی با قوانین اجتماعی ۰/۶۴ بوده است.

و آشنایی با قوانین اجتماعی ۰/۶۴ بوده است.

۷- ادبیات فارسی (۱): این کتاب حاوی ۱۰۳ صفحه، ۵ فصل و ۱۳ درس است. اهداف کلی این کتاب عبارتند از: ۱- آشنایی با آثار بزرگان ادبی، دینی، عرفانی و علمی گذشته و معاصر ایران و جهان، ۲- آشنایی با مفاهیم، نکات و ظرایف ادبی و توانایی به‌کارگیری درست آن‌ها، ۳- آشنایی با جلوه‌های گوناگون ساختاری و محتوایی ادبیات فارسی، ۴- توانایی درک و بیان افکار، ارزش‌ها، مفاهیم و پیام‌های متون ادبی گذشته و حال، ۵- توانایی تشخیص و به‌کارگیری نکات بلاغی در متون ادبی، ۶- توانایی تطبیق و مقایسه آثار ادبی ایران و جهان و ۷- تلطیف عواطف و التذاذ ادبی از راه مطالعه متون ادبی. عناوین مهمی که این کتاب به آن‌ها پرداخته است عبارتند از: شیوه علمی طبقه‌بندی آثار ادبی شامل ادبیات حماسی، غنایی، نمایشی و تعلیمی، معرفی ادبیات پایداری و ذکر نمونه‌هایی از آن، و معرفی ادبیات جهان و ذکر نمونه‌هایی از آن. این کتاب مملو از نکاتی در زمینه برقراری ارتباط کلامی، بیان احساسات و افکار در قالب ادبی، الگوسازی، جرأت‌ورزی، هویت‌یابی فرهنگی، مقابله با افکار منفی و پذیرش حقیقت و واقعیت است.

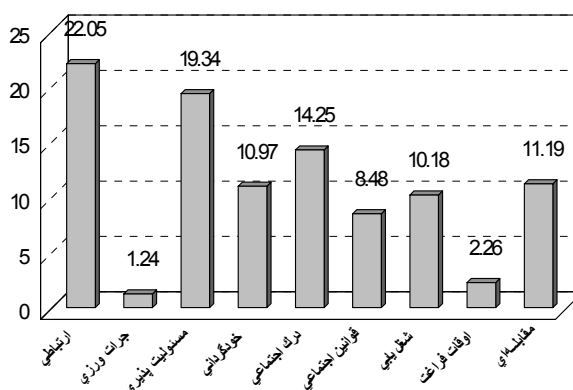
مجموع فراوانی مهارت‌های اجتماعی تحلیل شده در این کتاب ۲۳۴ عدد است. داده‌های مندرج در نمودار ۷ تحلیل محتوای کتاب «ادبیات فارسی (۱)» را براساس مقوله‌های اجتماعی نشان می‌دهد. بدین ترتیب که از بین مقوله‌های مهارت‌های اجتماعی درصد فراوانی مهارت‌های درک ارزش‌های اجتماعی ۲۹/۴۸، ارتباطی ۲۱/۳۶، خودگردانی و هویت‌یابی فرهنگی ۱۵/۳۸، جرأت‌ورزی ۱۴/۱۰، مهارت‌های مسئولیت‌پذیری و مقابله‌ای هر کدام ۸/۵۴، پرکردن اوقات فراغت ۱/۲۸، شغل‌یابی ۰/۸۵ و آشنایی با قوانین اجتماعی ۰/۴۲ بوده است.

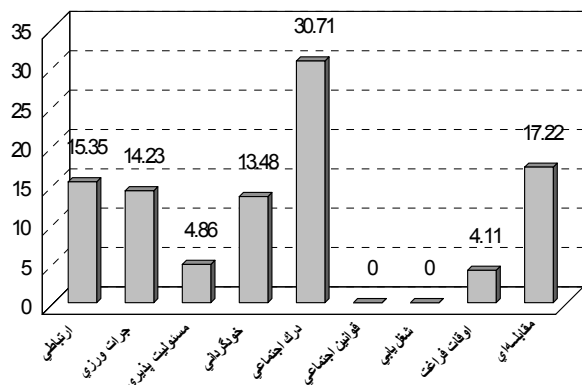
نمودار ۵- تحلیل محتوای کتاب بینش اسلامی (۲) به لحاظ درصد فراوانی مهارت‌های اجتماعی

نظام‌ها. برخی از عناوین مهمی که این کتاب به آن‌ها پرداخته است، عبارتند از: شکل‌گیری زندگی اجتماعی، نظام خانواده، مفهوم نظام اقتصادی، نظام تولید، نظام توزیع، نظام پولی و بانکی و رابطه نظام اقتصادی با سایر نظام‌ها و کل نظام اجتماعی، نظام سیاسی.

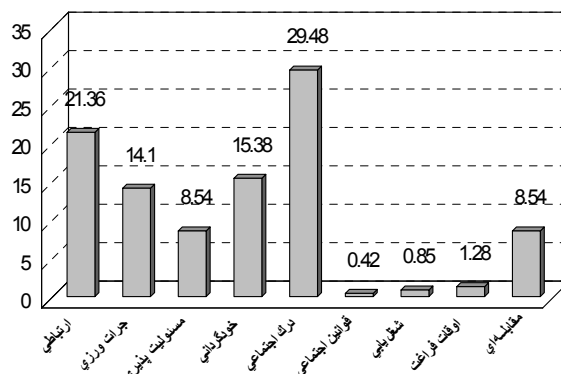
مجموع فراوانی مهارت‌های اجتماعی تحلیل شده در این کتاب ۸۸۴ عدد است. داده‌های مندرج در نمودار ۶ تحلیل محتوای این کتاب را براساس مقوله‌های اجتماعی نشان می‌دهد. بدین ترتیب که از بین مقوله‌های مهارت‌های اجتماعی درصد فراوانی مهارت‌های ارتباطی ۲۲/۰۵، مسئولیت‌پذیری ۱۹/۳۴، درک ارزش‌های اجتماعی ۱۴/۲۵، مقابله‌ای ۱۱/۱۹، خودگردانی ۱۰/۹۷، شغل‌یابی ۱۰/۱۸، آشنایی با قوانین اجتماعی ۸/۴۸، پرکردن اوقات فراغت ۲/۲۶ و جرأت‌ورزی ۱/۲۴ بوده است.

نمودار ۶- تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی (۱) به لحاظ درصد فراوانی مهارت‌های اجتماعی

نمودار ۸- تحلیل محتوای کتاب ادبیات فارسی (۲) به لحاظ درصد فراوانی مهارت‌های اجتماعی

نمودار ۷- تحلیل محتوای کتاب ادبیات فارسی (۱) به لحاظ درصد فراوانی مهارت‌های اجتماعی

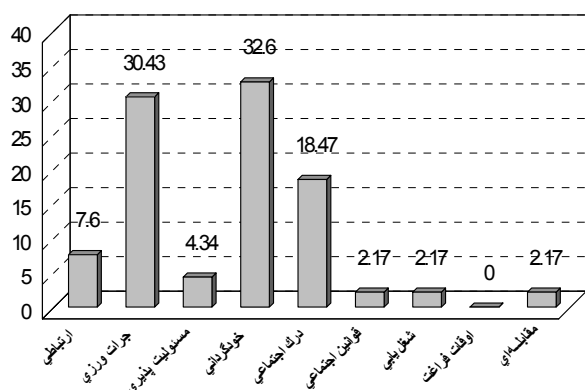
۲- ایجاد علاقه و نگرش مثبت نسبت به طرح افکار و اندیشه‌ها در قالب گفتار و نوشتار، ۳- توانایی به‌کارگیری مهارت‌های زبانی کسب شده، توان درک صحیح شنیده‌ها و متون دیداری و توانایی به‌کارگیری زبان علمی و ادبی در جای مناسب. عناوین مهمی که این کتاب به آن‌ها پرداخته است عبارتند از: زبان، جمله، خلاصه نویسی، نگارش علمی و نگارش ادبی و فن مطالعه. این کتاب تأکید زیادی بر مهارت‌های کلامی، غیرکلامی و ارتباطات می‌کند و نکات ظریف و مهمی را در این زمینه آموزش می‌دهد.

مجموع فراوانی مهارت‌های اجتماعی تحلیل شده در این کتاب ۱۲۷ عدد است. داده‌های مندرج در نمودار ۹ تحلیل محتوای کتاب مذکور، را براساس مقوله‌های اجتماعی نشان می‌دهد. بدین ترتیب که از بین مقوله‌های مهارت‌های اجتماعی درصد فراوانی مهارت‌های ارتباطی ۶۹/۲۹، درک ارزش‌های اجتماعی ۱۱/۰۲، خودگردانی ۹/۴۴، مسئولیت‌پذیری ۵/۵۱، جرات‌ورزی و پرکردن اوقات فراغت هر کدام ۲/۳۶، و مهارت‌های آشنایی با قوانین اجتماعی، شغل‌یابی و مقابله‌ای صفر بوده است.

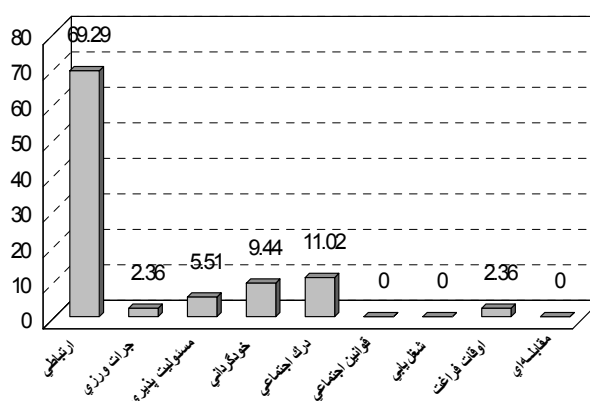
۱۰- جغرافیای ایران: این کتاب حاوی ۱۴۰ صفحه، سه بخش و ۱۶ درس است و برخی از عناوین مهمی که به آن‌ها پرداخته است عبارتند از: ایران در جهان، اهمیت منطقه خاورمیانه، آب و هوای ایران، منابع

۸- ادبیات فارسی (۲): این کتاب حاوی ۹۵ صفحه، ۵ فصل و ۱۳ درس است. اهداف کلی این کتاب مشابه اهداف کلی کتاب «ادبیات فارسی (۱)» بوده و برخی از عناوین مهمی که این کتاب به آن‌ها پرداخته است عبارتند از: معرفی ادبیات تعلیمی و ذکر نمونه‌هایی از آن، فرهنگ و هنر، معرفی ادبیات دوران جدید «مشروطه» و آشنایی با سفرنامه، این کتاب مملو از نکاتی در زمینه بیان عواطف و افکار، هویت‌یابی فرهنگی، شناسایی ارزش‌های جامعه و تصحیح افکار منفی است. مجموع فراوانی مهارت‌های اجتماعی تحلیل شده در این کتاب ۲۶۷ عدد است. داده‌های مندرج در نمودار ۸ تحلیل محتوای این کتاب را براساس مقوله‌های اجتماعی نشان می‌دهد. بدین ترتیب که از بین مقوله‌های مهارت‌های اجتماعی درصد فراوانی مهارت‌های درک ارزش‌های اجتماعی ۳۰/۷۱، مقابله‌ای ۱۷/۲۲، ارتباطی ۱۵/۳۵، جرات‌ورزی ۱۴/۲۳، خودگردانی و هویت‌یابی فرهنگی ۱۳/۴۸، مسئولیت‌پذیری ۴/۸۶، پرکردن اوقات فراغت ۴/۱۱ و آشنایی با قوانین اجتماعی و شغل‌یابی صفر بوده است.

۹- زبان فارسی (۱): این کتاب حاوی ۸۱ صفحه و ۱۴ درس است. برخی از اهداف کلی آموزش این کتاب عبارتند از: ۱- آشنایی با پدیده زبان و نقش آن در روابط اجتماعی و تحکیم ارزش‌های ملی، دینی و فرهنگی و آموزش، شیوه‌ها و قواعد درست نوشتن،

نمودار ۱۰- تحلیل محتوای کتاب جغرافیای عمومی به لحاظ درصد فراوانی مهارت‌های اجتماعی

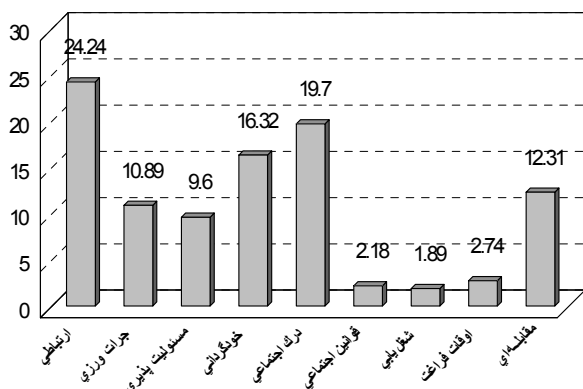
نمودار ۹- تحلیل محتوای کتاب زبان فارسی (۱) به لحاظ درصد فراوانی مهارت‌های اجتماعی

۱۱- تاریخ ایران (۲)، (ایران در دوران معاصر): این کتاب حاوی ۲۵۸ صفحه و ۱۵ درس است و هدف عمده آن روشن ساختن دلایل اهمیت تاریخ و ارائه دانستنی‌های مهم درباره رویدادها و تحولات تاریخ کشورمان بخصوص در دو قرن اخیر است. روش طرح مطالب به گونه‌ای است که خوانندگان را به تفکر وامی‌دارد. برخی از عناوین مهمی که این کتاب به آن‌ها پرداخته، عبارتند از: فایده مطالعه تاریخ، مروری بر تاریخ ایران پیش از دوره معاصر، تمدن جدید اروپایی و تأثیر آن بر ایران، انقلاب مشروطه ایران، حکومت رضاشاه، آغاز جنبش اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی.

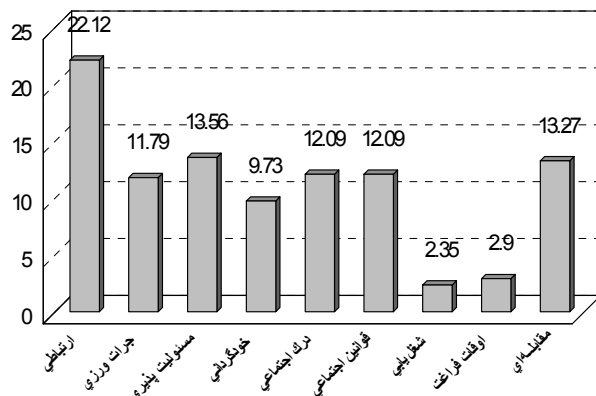
مجموع فراوانی مهارت‌های اجتماعی تحلیل شده در این کتاب ۳۳۹ عدد است. داده‌های مندرج در نمودار ۱۱ تحلیل محتوای کتاب مذکور را براساس مقوله‌های اجتماعی نشان می‌دهد. بدین ترتیب از بین مقوله‌های مهارت‌های اجتماعی درصد فراوانی مهارت‌های ارتباطی و الگوگیری ۲۲/۱۳، مسئولیت پذیری ۱۳/۵۶، مقابله‌ای ۱۳/۲۷، درک ارزش‌های اجتماعی و آشنایی با قوانین اجتماعی هر کدام ۱۲/۰۹، جرأت‌ورزی ۱۱/۷۹، خودگردانی ۹/۷۳، پرکردن اوقات فراغت ۲/۹ و شغل‌یابی ۲/۳۵ بوده است.

طبیعی، تقسیمات کشوری در ایران، شهر و زندگی شهری در ایران، کشاورزی ایران، صنعت ایران، و راه‌های ایران. اگر چه تأکید عمده این کتاب بر رشد معلومات عمومی دانش‌آموزان در مورد ایران است، لکن تأکید زیادی بر اهمیت خاورمیانه در دنیا، اهمیت خاص ایران در خاورمیانه و در بین کشورهای اسلامی داشته و این امر به هويت يابی دانش‌آموزان کمک می‌کند. سایر موارد مهم در این کتاب عبارتند از: تأکید بر خودکفایی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، حفظ منابع طبیعی، ارتباط با سایر کشورها و کاهش رشد جمعیت و استفاده از منابع درآمد متنوع.

مجموع فراوانی مهارت‌های اجتماعی تحلیل شده در این کتاب ۹۲ عدد است. داده‌های مندرج در نمودار ۱۰ تحلیل محتوای کتاب مذکور را براساس مقوله‌های اجتماعی نشان می‌دهد. بدین ترتیب از بین مقوله‌های مهارت‌های اجتماعی درصد فراوانی مهارت‌های خودگردانی و کسب هويت ملي ۳۲/۶، جرأت‌ورزی ۳۰/۴۳، درک ارزش‌های اجتماعی ۱۸/۴۷، ارتباطی ۷/۶، مسئولیت‌پذیری ۴/۳۴، مهارت‌های آشنایی با قوانین اجتماعی، شغل‌یابی و مقابله‌ای هر یک ۲/۱۷ و پر کردن اوقات فراغت صفر بوده است.

نمودار ۱۲- تحلیل محتوای کلیه کتاب‌های عمومی به لحاظ درصد فراوانی مهارت‌های اجتماعی

نمودار ۱۱- تحلیل محتوای کتاب تاریخ ایران به لحاظ درصد فراوانی مهارت‌های اجتماعی

بحث و نتیجه‌گیری

اولین نکته‌ای که لازم است به آن اشاره کرد این است که اکثر مدارس تا حد زیادی به پرورش مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان کمک می‌کنند. زیرا مدرسه در واقع نوعی گروه است و قرارگرفتن در گروه خودبخود بسیاری از نیازهای انسان را ارضا کرده و بسیاری از مهارت‌ها را به شیوه غیررسمی به افراد آموزش می‌دهد. انسان بدون تعلق به گروه احساس امنیت نمی‌کند زیرا به گفته مورینو (morino) انسان در گروه متولد می‌شود، در گروه زندگی و کار می‌کند، و در گروه بیمار و درمان می‌شود. علاقه اجتماعی در انسان امری ذاتی است و انسان از بدو تولد در درون شبکه‌ای از روابط اجتماعی پیچیده و متقابل قرار می‌گیرد و شکل‌گیری شخصیت او بر اثر همین ارتباطات متقابل است. از اینرو با گروه بودن و در گروه زیستن برای انسان امری اجتناب‌ناپذیر است [۱۰].

مدرسه در واقع شبکه‌ای از روابط اجتماعی است که قواعد زندگی اجتماعی را به شیوه‌ای عملی به دانش‌آموزان آموزش می‌دهد. برای اثبات این گفته فقط کافی است دانش‌آموختگان دبیرستان را با افرادی که در مقاطع پائین‌تر، ترک تحصیل کرده‌اند مقایسه کنیم. واضح است که اطلاعات و توانمندی‌های اجتماعی دانش‌آموختگان دبیرستان به مراتب بیش از گروه دوم است. تحقیق اسمیت و همکاران که به بررسی تأثیر

در یک جمع‌بندی کلی مشاهده می‌شود که کتاب‌های عمومی دوره متوسطه حاوی مهارت‌های اجتماعی فراوان و متنوعی است. مهم‌ترین مهارت‌های اجتماعی که در این کتاب‌ها به آن پرداخته شده است، عبارتند از: مهارت درک ارزش‌های اجتماعی، مهارت‌های مقابله‌ای و اصلاح باورها و شناخت‌های غلط، مهارت‌های ارتباطی، جرات‌ورزی، مسئولیت‌پذیری، خودگردانی و کسب هویت ملی، مذهبی و الگوگیری. سه مهارتی که اصلاً به آن اشاره نشده و یا اشاره‌ها در حد بسیار مختصر بوده، عبارتند از: آشنایی با قوانین اجتماعی، شغل‌یابی و پرکردن اوقات فراغت.

برای پاسخگویی به سؤال دوم پژوهش، فراوانی مهارت‌های اجتماعی در کتاب‌های درسی عمومی نمونه این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت.

مجموع فراوانی مهارت‌های اجتماعی تحلیل شده در کتاب‌های عمومی ۳۴۷۹ عدد است. داده‌های مندرج در نمودار ۱۲ تحلیل محتوای کتاب‌های عمومی دوره متوسطه را براساس مقوله‌های اجتماعی نشان می‌دهد. بدین ترتیب از بین مقوله‌های مهارت‌های اجتماعی، درصد فراوانی مهارت‌های ارتباطی ۲۴/۲۴، درک ارزش‌های اجتماعی ۱۹/۷، خودگردانی ۱۶/۳۲، مقابله‌ای ۱۲/۳۱، جرات‌ورزی ۱۰/۸۹، مسئولیت‌پذیری ۹/۶۶، پرکردن اوقات فراغت ۲/۷۴، آشنایی با قوانین اجتماعی ۲/۱۸ و شغل‌یابی ۱/۸۹ بوده است.

مدرسه و موقعیت شغلی - اجتماعی والدین بر رشد اجتماعی و تحصیلی فرزندان پرداخته، نشان می‌دهد که در نهایت مدرسه عامل تأثیرگذار بر دانش‌آموزان است [۱۱].

نیومن (Newman) و همکاران بر این باورند که مدارس مکان مهمی در تشویق دانش‌آموزان برای شرکت در فعالیت‌ها و کمک‌های دسته‌جمعی به‌شمار می‌رود و طی مطالعه‌ای که در زمینه رشد اجتماعی دانش‌آموزان انجام دادند، نتیجه گرفتند که مدرسه تأثیر مثبتی در احساس مسئولیت دانش‌آموزان نسبت به رفاه حال دیگران، احساس لیاقت و شایستگی دانش‌آموزان هنگام فعالیت‌های گروهی و ارتباط با بزرگترها، سبقت گرفتن برای شرکت در گروه‌های متشکل از افراد بزرگتر از خود، رشد اجتماعی، مهارت‌های حل مسئله، فرصت‌های دریافت شده برای انجام مسئولیت و تصمیم‌گیری دارد [۱۲].

همچنین، پژوهش دیگری نشان می‌دهد که مدرسه تأثیر بسزایی در افزایش احساس تعلق دانش‌آموزان دارد و دانش‌آموزان سال آخر در زمینه حل مسئله، مهارت‌های ارتباطی و انطباق‌پذیری، نمرات بهتری نسبت به دانش‌آموزان سال اول کسب می‌کنند [۹]. درتون (Derton) نیز در پژوهشی دیگر نتیجه گرفت که هم والدین و هم معلمان نقش بسیار بسزایی در ایجاد فرصت‌ها و شرایطی دارند تا نوجوانان بتوانند ضمن داشتن روابط دوستانه و روابط مثبت با دیگران، از یک زندگی سالم برخوردار باشند. در این تحقیق مدرسه به عنوان عامل مهمی در نظر گرفته شده که می‌تواند در اجتماعی کردن دانش‌آموزان تأثیر زیادی داشته باشد [۱۳].

بنابراین، نقش مدرسه در اجتماعی کردن دانش‌آموزان محرز بوده و نیازی به بحث ندارد، مگر در مواردی که دانش‌آموزی در اثر ابتلاء به اختلالی شدید قادر به برقراری ارتباط با دیگران و جذب در گروه‌های مدرسه نباشد. حال با قبول این که مدرسه ناگزیر نوعی محیط اجتماعی بوده و کم و بیش مهارت‌های اجتماعی

را به دانش‌آموزان انتقال می‌دهد، در این پژوهش سعی شده نقاط قوت و ضعف عملکرد مدرسه از جهت محتوای کتاب‌های درسی در این بعد شناسایی شده و راه‌حلهایی جهت بهینه کردن این امر پیشنهاد گردد. ضمناً در این جا لازم به ذکر است که کتاب‌های درسی فقط زمینه‌ساز و فراهم آورنده فرصت‌ها و موقعیت‌های تمرین مهارت‌های اجتماعی برای دانش‌آموزان بوده و بخودی خود و به تنهایی تأثیر اندکی در انتقال مهارت‌های اجتماعی دارد.

تحلیل محتوای کتاب‌های عمومی سال‌های اول تا سوم دوره متوسطه (نمودار ۱۲) نشان می‌دهد که در این منابع تا حد زیادی به مهارت‌های اجتماعی پرداخته شده است. لکن چندین مانع وجود دارد که به نظر می‌رسد باعث می‌شود تا دانش‌آموزان استفاده کافی از این منابع نبرند. اولین مانع، استفاده بیش از حد از شیوه سنتی تدریس، یعنی شیوه سخنرانی است. متأسفانه علیرغم تأکیدی که در سال‌های اخیر بر شیوه‌های تدریس فعال شده و حتی وجود بخشنامه‌ای که استفاده از این شیوه را برای دوره متوسط اجباری می‌داند، فقط تعداد اندکی از دبیران از این شیوه استفاده می‌کنند و بقیه به همان شیوه سخنرانی و غیرفعال اکتفا کرده‌اند.

نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که اداره کردن کلاس به روش سنتی فرصت اندکی برای پرورش مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان در کلاس فراهم می‌کند. برای مثال کلینسون (Collinson) و هافمن (Hoffman) به مطالعه روی دانش‌آموزان دبیرستانی امریکا پرداختند و دریافتند که این دبیرستان‌ها تا حدودی ناموفق بودند. علت این بود که رشد و پیشرفت تحصیلی و هوشی دانش‌آموزان از رشد اجتماعی آن‌ها جدا بود. دانش‌آموزان، دوستان را ارزان‌ترین و قابل ذکرترین تجربه دبیرستانی می‌دانستند. تحلیل صحبت‌های دانش‌آموزان نشان داد که برای رشد اجتماعی نوجوانان در کلاس‌های درس واقعاً فرصت‌هایی وجود ندارد و رشد اجتماعی دانش‌آموزان در خارج از کلاس اتفاق می‌افتد [۱۴].

آموزش داده شده، لکن شرط استفاده از آن‌ها در موقعیت‌های واقعی، تمرین در کلاس‌ها یا گروه است. مشکل کتاب‌هایی که ضرورتاً محتوای مطالب درسی آن‌ها ارتباطی به مهارت‌های اجتماعی ندارد (مثل ریاضی، فیزیک و ...) را می‌توان از طریق تدریس فعال و بحث گروهی حل کرد. در شیوه بحث گروهی دانش‌آموزان مهارت‌های مهمی مانند همکاری، مسئولیت‌پذیری، ارتباط کلامی و غیرکلامی را بصورت عملی و غیرمستقیم از گروه فرا می‌گیرند.

نتیجه‌گیری نهایی از این پژوهش این است که کتاب‌های عمومی دوره متوسطه در پرداختن به مهارت‌های درک ارزش‌های اجتماعی، مهارت‌های مقابله‌ای، اصلاح باورها و شناخت‌های غلط، مهارت‌های ارتباطی، جرأت‌ورزی، مسئولیت‌پذیری، خودگردانی و کسب هویت ملی - مذهبی و الگوگیری عملکرد خوبی داشته‌اند. لکن سه مهارت بسیار مهم آشنایی با قوانین اجتماعی، شغل‌یابی و پرکردن اوقات فراغت که از ضروریات و اولویتهای درجه اول کشور ما و نسل جوان است، در این کتاب‌ها وجود ندارد یا اشاره به آن‌ها بسیار مختصر است.

در پایان پیشنهادهای زیر می‌تواند به غنی‌تر ساختن محتوای کتاب‌های درسی و فعالیت‌های مدرسه از جهت مهارت‌های اجتماعی کمک کند.

- ۱- تأکید بر انجام فعالیت‌های گروهی در کلاس‌های درس و مشارکت دادن دانش‌آموزان در پروژه‌های جمعی،
- ۲- برگزاری دوره‌های آموزش مهارت‌های اجتماعی و نحوه انتقال آن به دانش‌آموزان برای دبیران و دست‌اندرکاران مسائل پرورشی و تربیتی،
- ۳- مطالعه تطبیقی کتاب‌های درسی و سیستم‌های آموزشی کشورهای مختلف از جهت پرداختن به مهارت‌های اجتماعی مورد نیاز دانش‌آموزان،
- ۴- بازنگری کتاب‌های درسی و گنجاندن مهارت‌های اجتماعی ضروری دانش‌آموزان در آن‌ها، و
- ۵- فرهنگ‌سازی جهت عدم تأکید صرف بر محتوای آموزشی مدارس و تأکید بر همه‌ابعد رشدی دانش‌آموزان.

کتاب‌های اختیاری شاخه معاونت پرورشی دوره متوسطه منطبق بر شیوه تدریس فعال و بحث گروهی تدوین شده و استفاده از این شیوه، تدریس را برای دبیران بسیار ساده می‌کند. در صورتی که بتوان کتاب‌های عمومی و اختصاصی را نیز به همین نحو تدوین کرد و یا حداقل کتاب‌هایی تحت عنوان «راهنمای معلم» برای این درس تهیه کرد، دبیران راحت‌تر می‌توانند این شیوه را اجرا کنند. از سوی دیگر، دبیران علیرغم علاقه به استفاده از شیوه‌های نوین تدریس، عملاً به علت کمبود وقت و حجیم بودن مطالب درسی از این کار خودداری می‌کنند. به نظر می‌رسد تهیه کتاب‌های «راهنمای معلم» و آموزش شیوه‌های نوین تدریس و نیز کاهش مطالب غیرضروری کتاب‌های درسی بتواند در رفع این معضل کمک کند.

دومین مانع این است که مهارت‌های اجتماعی در کتاب‌های مذکور به‌طور غیرمستقیم مطرح شده است. برای مثال، سعی در معرفی و ترویج ارزش‌های اجتماعی، شناسایی عوامل استرس‌زا و مقابله با آن‌ها، تصحیح باورها و اعتقادات منفی، هویت‌یابی ملی - مذهبی - فرهنگی، مهارت‌های کلامی و غیرکلامی در ارتباطات، مبارزه با ظلم و دفاع از حقوق فردی، مسئولیت‌پذیری نسبت به خود، دیگران، اجتماع و کل موجودات هستی، لزوم بیان عواطف و احساسات و مهارت‌های اجتماعی دیگری شده است، لکن اشکال اساسی که در این زمینه وجود دارد این است که مهارت‌های فوق‌اکثرأ به صورت ضمنی در منابع آمده و در صورت بی‌توجهی دبیران و دانش‌آموزان ممکن است از نظر پنهان بماند. لذا شرط استفاده صحیح از آن‌ها این است که ابتدا دبیران با مهارت‌های اجتماعی آشنا شده و سپس به شرح و توضیح و کاربرد عملی و تمرین مهارت‌های فوق در کلاس بپردازند تا دانش‌آموزان نیز علاوه بر آگاهی از آن‌ها، قدرت کسب و استفاده به موقع از آن‌ها را در موقعیت‌های واقعی پیدا کنند. برای مثال در کتاب «زبان فارسی (۱)» مهارت‌های کلامی زیادی در قالب شعر، داستان و غیره

پیوست ۱: مهارت‌های جرأت‌ورزی*

ردیف	فراوانی
*	گروه یک- مهارت‌های مربوط به توانایی «نه» گفتن
۱	رد کردن خواهش دیگران به شکل مؤدبانه
۲	بیان مخالفت خود در گفتگو بدون جر و بحث
۳	رد تقاضای پسری که خواهان برقراری رابطه نامشروع با دختری است.
۴	رد تقاضای دوستی که از دانش‌آموز در شب امتحان کتاب می‌خواهد.
۵	رد تقاضای دوستی که خواهان استفاده از لوازم شخصی است.
۶	رد خواهش منطقی دیگران (مثلاً فروشنده‌ای که برای فروش اجناس خود به زحمت‌افزاده یا رد یک‌خواستگار)
۷	بازگرداندن جنس ناقص به فروشگاه
۸	رد تقاضای فروشنده مصر برای خرید اجناس
۹	رد تقاضای دوست ولخرجی که پول می‌خواهد
۱۰	رد تقاضای کسی که بخواهد دانش‌آموز را به جایی دعوت کند.
۱۱	قطع کردن حرف دوستی که پرحرفی می‌کند.
۱۲	مقاومت کردن در برابر شخص محترمی که مایل نیستید تقاضای وی را انجام دهید.
۱۳	جلوی کسی که در جمع باعث مزاحمت فرد شده است را گرفتن.
۱۴	عدم رضایت خود را بیان کردن («نوبت من است» «رادیو را خاموش کن»)
	سایر موارد
*	گروه دو- مهارت‌های مربوط به بیان نیازهای خود
۱۵	تقاضا یا درخواست از دوست یا فرد دیگر داشتن
۱۶	تقاضا از یک دوست که به خانه شما بیاید.
۱۷	تقاضای مجدد از کسی که یکبار تقاضای شما را رد کرده است.
۱۸	درخواست بیان مجدد از کسی که صحبت کرده و حرف وی را متوجه نشده‌اید.
۱۹	درخواست بازگرداندن چیزی که به کسی قرض داده‌اید.
۲۰	بیان نیاز به خلوت و استقلال به والدین
۲۱	بیان نیاز به پول برای رفتن به اردو یا خرید لوازم التحریر به والدین
۲۲	بیان نیاز به لباس و وسایل مدرسه به والدین
۲۳	خرید یک جنس از فروشگاه
۲۴	درخواست لیوان آب از رستوران و مغازه هنگام تشنگی
۲۵	سؤال از مسیر اتوبوس
۲۶	درخواست ترفیع شغل از رئیس
۲۷	درخواست تجدیدنظر در نمره امتحان
۲۸	درخواست از همسایه برای ضمانت وی جهت گرفتن وام، استخدام و

۲۹	درخواست از دوستان برای رفتن به فروشگاه ، سینما و پارک
۳۰	درخواست از دوستان که در کلاس سکوت کنند
۳۱	درخواست از دوستان مبنی بر تقلب نکردن در امتحان
۳۲	بقیه کرایه تاکسی را گرفتن
۳۳	تحقیق در مورد معلمان خصوصی، دوستان، همسر، آپارتمان استیجاری و...
۳۴	شکایت از عوارض جانبی دارو به پزشک
۳۵	بدون خرید از مغازه قیمت اجناس را پرسیدن
۳۶	قرار ملاقات گذاشتن با یک دوست یا تلفن زدن به وی.
۳۷	تلفن زدن به مؤسسات، برای کسب اطلاع به منظور خرید، استخدام و ...
۳۸	رجوع به مؤسسات، برای کسب اطلاعات به منظور خرید، استخدام و ...
۳۹	درخواست رعایت سکوت از افرادی که در مکانهای آرام مثل کتابخانه و سینما ... بلند صحبت می کنند.
	سایر موارد
*	گروه سه- مهارت‌های مربوط به شناسایی حقوق خود و دیگران
۴۰	حق اشتباه کردن
۴۱	حق ابراز احساسات و عقاید
۴۲	«نه گفتن» بدون احساس گناه
۴۳	حق اینکه تقاضا کنیم و دیگران بگویند «نه»
۴۴	حق انتقاد کردن
۴۵	حق ابراز خشم (برای دیگران)
۴۶	دیگران حق دارند نیازها و درخواستهای خود را بیان کنند
۴۷	دیگران حق دارند انتقاد و اشتباه کنند
۴۸	مساوی بودن با دیگران
۴۹	توجه به خود و نیازهای خود
۵۰	حق ایستادگی برای احقاق حقوق خود
۵۱	حق حفظ ارزش و مقام خود با قاطعیت
۵۲	حق روشن کردن حقوق و وظایف خود در برابر دیگران
۵۳	حق ابراز وجود نکردن
۵۴	رعایت نوبت خود و دیگران در صف
۵۵	کمک به دیگران در مواقع بحرانی
۵۶	حق کمک نکردن به دیگران
	سایر موارد.....

* این مهارت‌ها شامل ده زیرگروه بوده که سه زیرگروه آن به‌طور نمونه آورده شده است.

منابع

۷. بورگ و همکاران (۱۳۸۲، ۱۹۹۶) روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی، ترجمه احمد رضا نصر و همکاران. تهران. انتشارات سمت و دانشگاه شهید بهشتی.
۸. مارشال، کاترین و راسمن، گرچن، ب. (۱۳۷۷) روش تحقیق کیفی. ترجمه علی پارساییان و سیدمحمد اعرابی. تهران. نشر دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
9. Gallagher, Shawn- L. (1996) Adolescent's perceived sense of belonging, Master's fort Hays state university. US.; Kansas.
۱۰. شفیق‌آبادی، عبدالله (۱۳۶۶) مبانی روان‌شناسی رشد. تهران. انتشارات شرکت سهامی چهر.
11. Smith -Barbara. T; Karp-Grace-Goc. (1997) School choice and the development of autonomy. Oxford-Review of Education. V23. n4. pp.511-15.
12. Newman, Fred, M; Rutter& Robert, A. (1983) The effects of high school community service programs on student's social development. Final Report. National Inst. of Education, Washington, DC. US.; Consin.
13. Drerton, Sheri Searcy. (1997) The forgotten intervention: How to design environment that foster friendship. Reaching Today's Youth: The Community Cirde of journal; Vol.2, No.1, pp.6-10.
14. Collinson- P.; Hoffman, L. M. (1998) High school as a rite of passage for social and intellectual development; Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association (Sandiego, CA, April 13-17.)
1. Liberman, (1989) Social skill training, pergamon.
۲. کارتلج، جی. میلبرن، جی اف. (۱۳۷۲) آموزش مهارت‌های اجتماعی به کودکان. ترجمه محمدحسین نظری نژاد. مشهد. انتشارات آستان قدس رضوی.
۳. فتحی، فاطمه (۱۳۷۸) بررسی تأثیر دو روش گروهی آموزش مهارت‌های اجتماعی و شناخت درمانی بک بر افزایش عزت نفس دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
۴. ماسن، پاول هنری و همکاران (۱۳۶۸) رشد و شخصیت کودک، ترجمه مهشید یاسایی. تهران. نشر مرکز.
۵. میشل و گیسون (۱۳۷۴) مبانی مشاوره و راهنمایی. ترجمه باقر ثنایی. تهران: انتشارات بعثت.
۶. خضریو، غلامرضا (۱۳۷۴) بررسی نحوه تألیف کتاب دانش اجتماعی سال اول متوسط نظام جدید. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران. دانشگاه علامه طباطبائی.